

Rasia ja asia

JORMA KOIVULEHTO (Helsinki)

1. Rasia

1.1. *Rasia* on (alun perin) pienehkö vakka, keriaastia eli astia, jossa on ohuesta puulaudasta taivutettu, painettu laita eli *keri*; se on siis tehty puukeriteknikalla. Sanalla on voitu tarkoittaa myös tuohilaitaista astiaa (SMS). Utajärveltä on tieto, jonka mukaan *rasiaksi* sanotaan lisäksi myllynkiviä ympäröivää ja päältäpäin suojaavaa keriä eli kehystä. *Rasia*-asun rinnalla esiintyy paikoin — Varsinais-Suomessa, Keski-Pohjanmaalla, Enontekiöllä — myös *rasio*; *rasia*in on tavattu Suomussalmelta. Suomen ulkopuolella sanan levikki on hyvin suppea: karjalasta on kirjattu *rasi*, *rašie* (karjP), *rasia* (Repola), *rašeikka* (Kontokki) '(voi)rasia', jotka näyttävät olevan suomesta saatuja (SKES); virosta on Hiidenmaalta kirjattu *rasi* (myös *rasik*, *rast*, *-i*) 'painutatud, koolutatud haava- v. saarepuu pinnast v. laastust ovaalne v. ümmargune karp, sügava kaanega varustatud' (Saareste 1958—68 I: 1037, 1953: 26; SKES), ja Saaresten mukaan (1958—68 II: 1209) *rasi* on Hiiden- ja Saarenmaalla myös »väike künataoline sööginõu» ('pieni kaukalomainen syömäästia').

Suomessa *rasia* on lähinnä länsimurteiden sana. Se on tavallinen myös Kaiuussa, mutta keskeisistä itämurteista siitä on vain hajatietoja; vanhalta ja kansanomaiselta sana ei siellä vaikuta. (Tieto Kiihtelysvaarasta 1938: »*Rasia* ei ole tämän seudun murteessa käytetty vanha nimitys, vaikka se nykyisin on tunnettu-kin, mutta käytännössä vähän käytetty sana» [SMS].) Sen tilalla on idässä lähinnä *vakka(nen)* tai nuori ruotsalaislaina *aski*. Ruotsalainen kansatieteilijä John Granlund esittää väitöskirjassaan »Träkäril svepteknik» (1940: 284) keräämiinsä tietoihin perustuvan kartan voirasian eri nimityksistä suomen murteissa. *Rasian* levikki näyttäytyy siinä selkeän läntiseksi. Länsimurteissa se on voirasian nimityksenä lähes yksinomainen; Etelä-Pohjanmaalla ja Uudellamaalla nuori *aski* on kuitenkin jo saanut jalansijaa. Länsi- ja itämurteiden välisen rajan itäpuolella sana kyllä esiintyy. Siellä se tavataan ensiksikin Päijät-Hämeen ja Keski-Suomen alueilla, etenkin jälkimmäisellä alueella itäisen *vak*an, *vakkasen* ohella, mutta nämä ovat alueita, joilla kielen vanhempi, länsimurteinen pohja näkyy nimenomaan sanaston koostumuksessa (Terho Itkonen 1980: 13). Toiseksi *rasian* alue-

seen kuuluu kartassa myös Kainuu. Ilmeisesti sana on sielläkin läntistä perua; se lienee levinnyt sinne — kuten sitten edelleen Itä-Karjalan puolelle — Oulun tienoilta käsin. Varsinaisella itämurteiden ydinalueella sana on voirasian nimityksenä kartan mukaan jotakuinkin tuntematon.

Rasia on yleensä *vakkaa* pienempi; länsimurteissakin näet tunnetaan *vakka* suuremman keriaastian nimenä. Usein *rasia* mainitaan kannelliseksi, mutta joidenkin tietojen mukaan sillä voidaan tarkoittaa myös kannetonta astiaa: »Kaikki rasiat eivät ole kannellisia. Nakkilan emäntien jokapäiväisessä taloudessa käyttämät suola- ja jauhorasiat olivat tavallisesti kannettomia» (Nakkila); »Jauhorasiat olivat kannettomia, ja niissä oli kuusenoksasta painettu korva» (Tyrvää); »Rasiaksi on taas kutsuttu sellaista *keri*-astiata, jossa ei ole kantta, tai voipi kansikin olla, mutta silloin se on hyvin vähäinen kooltaan» (Mouhijärvi). Ilmeisesti siis pienet rasiat ovat kannellisia. Niitä suurempia jauho- ja suolavakkojakin on silti voitu kutsua rasioiksi, ja ne ovat voineet olla kannettomia.

Rasiassa on siis taivutettu *keri*. *Keri* on sen keskeinen rakenneosia ja tunnus. Ohuesta laudasta painettu *keri* oli muinoin tekninen uutuus, josta Granlundin tietojen mukaan Keski-Euroopassa tunnetaan merkkejä jo pronssikaudelta. Erityisesti on keritekniikka kukoistanut Pohjois-Euroopassa: Skandinaviassa ja Suomessa (ks. jo Granlund 1940: 34—37). Jo pronssikauden jälkipuoliskolta on Suomesta löydetty hartsitiivisteitä, jotka on niissä olevien painanteiden perusteella tulkittu vakkamaisten astioiden saumojen tiivisteiksi. Lukuisampia ovat rautakautiset löydöt (Salo 1968: 179, 1970: 112). Useimmat löydetty tiivisteet ovat peräisin astioista, joissa on ollut puun (lehmuksen) kuoresta tehty *keri*, mutta jo pronssikauden neljänneltä periodilta (n. 950—800 eKr.) tunnetaan löytö, joka tulkitaan puukerisen astian tiivisteeksi (Karjaa, Räckers, ks. af Hällström 1948: 36; Salo 1968: 179). Kaikki löydöt ovat Länsi-Suomesta ja Ahvenanmaalta. Skandinaviassa tiivistettiin puuastioita hartsilla pronssikauden jälkipuoliskolla ainakin Itä-Götanmaalla, Uplannissa ja Tanskassa. Esiroomalaisen ja roomalaisen rautakauden ajalta tiivisteitä on löytynyt erityisen paljon Keski- ja Etelä-Ruotsista (Salo 1968: 179). Salo toteaa hartsitiivisteiden olevan skandinaavinen piirre, joka on levinnyt Suomeen jo pronssikaudella. Varhaisen roomalaisen rautakauden tiivisteet (1968: 233) hän lukee piirteisiin, jotka yhdistävät Länsi-Suomen kulttuuria Itä-Ruotsiin.¹

1.2. *Rasia*-sanan alkuperä on ollut tuntematon. Johdokseksi sitä ei voi hevin selittää, kun kantasanaa ei tunneta. Sanan länsimurteisuus ja keritekniikan kulttuurihistoriallinen tausta antavat jo aiheen epäillä sitä vanhaksi lainaksi lännestä, Skandinaviasta. Astioiden nimet ovat muutenkin melkein järkiään lainoja — *aski*, *laatikko*, *loota*, *toosa*, *tuoppi*, vanhempia *kippo*, *malja* jne. —, mikäli eivät ole johdoksia, kuten esim. *haarikka*, *sanko*.

¹ Kiitän prof. Niilo Valosta, joka kiinnitti huomioni hartsitiivisteisiin.

Lännessä löytyykin ilmeisesti *rasian* originaali. Granlundin (1940: 131—132) keräämän aineiston mukaan vakan, rasian kerin nimityksenä on Ruotsin puolella Uplannissa, Västmanlandissa ja Västerbergslagenissa *rände* (neutri); sama termi on käytössä myös seulan yms. keristä (ks. SAOB 23, R 3886). Kyseessä on siis alue, jonka kulttuuriyhteydet Suomen puolelle ja Saarenmaalle ovat ikivanhat, jo pronssi- ja kivikautiset (ks. Meinander 1969: 48, 1954: 177) ja jonne keritekniikankin yhteydet viittaavat. Tämä ruotsin *rände* on vanha *-ja*-johtimella muodostettu johdos (germ. kantasanaa edustaa nr. *rand*, misl. *rjnd* 'reuna, laita'); sen (varhais)kantagermaaniseksi asuksi saamme äänneläillisesti **randja-* (t. mahd. jo myös **randia-*).² Samaa asua edustaa myös muinaisislannin adjektiivi *rend-r* 'reunalla, laidalla varustettu' (Fritzner 1886—96: III, 79). Tästä varhaisesta asusta johdan suomen *rasian*.

Germaanisen ja suomen sanan tunnetut merkitykset sopivat etymologian kannalta hyvin yhteen. Voidaan lähteä ruotsissa esiintyvistä merkityksestä 'keri'. Siitä on helposti voinut kehittyä suomessa tavattava merkitys 'keriastia', kuten esim. seuraavat semanttiset paralleelit osoittavat:

1) Itse sm. *keri* on murteittain myös keriaastian nimitys, merkityksenä 'vakka, jauhovakka, puuastia, jonka laitana on soikioksi painettu lauta' (Pohjois-Karjala, Savo, Pihtipudas, Kittilä; SMS). Yhdyssanoja ovat esim. *jauhokeri*, *leipäkeri*. Tähän voi siis tarkkaan rinnastaa länsisuomalaisen *jauho-*, *suolarasian*. Samoin on vir. *kere* 'runko, kehä, ruumis, ruho' (*sööla kere* 'seulan keri', Wiedemann 1893: 263) tullut Hiidenmaalla merkitsemään myös itse 'puuastiaa' (Saareste 1958—68 II: 1190).

2) Sm. *kehä* tarkoittaa astioista puhuttaessa yleensä astian laitaa, Kalevalassa kuitenkin myös itse astiaa. Vastaavasti viron *keha*, *kiha* 'ruumis, ruho; kehä yms.' (*sööla keha* = 'seulan keri', Wiedemann 1893: 258—259) merkitsee murteittain (Hiidenmaa, Saarenmaa) myös 'suurehkoa astiaa' (Saareste 1958—68 II: 1189).

Huomattakoon myös, että Utajärven tieto sanoo *rasian* olevan myllynkiviä ympäröivä keri.³

² Germ. *-n-* palautuu tässä vielä vanhempaan labiaalinasaliini *-m-*, ainakin kantasanaa (**ramd-*); lappiin tästä kantasanan varhaisesta *-md-*asusta on tullut hyvin varhainen laina lp. *ruow'dä* 'reuna (kesäkengän pohjan, veneen, sängyn)' = vksm. **ramte* t. **romte* (ks. Koivulehto 1976: 260—262; etymologia on Tryggve Sköldin). Johdoksessakin on siis kerran ollut *-m-*, mikäli se on näin tavattoman vanha (*m > n* dentaalin edellä katsotaan yleensä jo ennen kantagermaania tapahtuneeksi). Emme voi tietää, oliko *-m-* sanaa lainattaessa germ. puolella vielä säilyneenä; myös itämerensuomen puolella olisi vanha *-m-* muuttunut tässä *-n-*:ksi. Voimme vain todeta, että jos sanassa on kerran ollut *-mt-*, on kehitys *-mt-* > *-nt-* ilmeisesti vanhempi kuin kehitys *-ñc-* > mksm. *-s-*; ks. kohta 1.3, 1). Nasaali on kuitenkin voinut kadota myös jo lainattaessa; ks. kohta 1.3, 2).

³ Erikoinen on savolaismurteiden alueelta Ristiinasta saatu yksinäinen tieto, jonka mukaan »Rasiaksi sanotaan täällä maata joka on erotettu aidalla muista» (v:lta 1937, SMS). Tällainen merkitys sopii hyvin germ. 'astian reuna, kehä' -merkitykseen; vrt. esim. *tarha* 'aidattu alue; ympyrä, piiri; kehä kuun t. auringon ympärillä', saks. *Zarge* (murt.) mm. 'seulan, myllynkiven kehä, keri', (vanh.) 'ympärysmuuri; muurin ympäröimä alue'

1.3. Entä etymologian äänteellinen puoli? Nähdäkseni tässä on — ainakin toistaiseksi — esitettävä kaksikin selitystä, koska näyttää vaikealta määrittää, onko germaaninen originaali **randja*- t. **randia*- saanut kantasuomessa kaksi- vai kolmitavuisen lainavastineen. Ensimmäisessä selityksessä lähdän kolmitavuudesta asusta vksm. **rantia*, toisessa kaksitavuudesta asusta vksm. **rantja*. Kumpikin selitys edellyttää siis varhaiskantasuomen rekonstruktioitasoa, ts. ennen myöhäiskantasuomen vaihetta tapahtunutta lainautumista. (Todennäköinen laina-aika on ollut Mikko Korhosen termistön mukainen keskikantasuomen kausi vuoden 1000 eKr. jälkeen: ks. tuonnempaa kohtaa 3.5.)

1) Jos alkumuoto on ollut kolmitavuuinen vksm. **rantia*, siitä on aluksi kehittynyt affrikaatallinen asu **rančia*; tarkemmin sanoen: *t* on *i*:n edellä ensin — kuten Lauri Posti on esittänyt — liudentunut ja muuttunut sitten liudentuneeksi affrikaataksi *č*, jolloin se yhtyi samaksi foneemiksi varhaisemman (sm.-ugr.) /*č*/-foneemin kanssa (Posti 1953: 54—55). Syntyy siis sekvenssi *-nič-* (nasaali muuttuu liudentuneen affrikaatan edellä itsekin liudentuneeksi). Affrikaatan kohdalla tavunraja voi olla horjuva; foneettisestihan affrikaatassa on oikeastaan kaksi konsonanttia yhdessä. Tällaisen yksinkertaisen(kin) affrikaatan edellä dentaalina-saali on itämerensuomessa yleensä kadonnut (ikään kuin siis affrikaatta olisi sulkemassa tavua), esim. vksm. **onča* (ikivanha arjalainen laina) > mksm. **osa* = sm. *osa*, vksm. **kuńče* > mksm. **kusi* = sm. *kusi*, vksm. **nińča* > mksm. **nisä* = sm. *nisä*; näiden sanojen lapinkieliset vastineet osoittavat niiden palautuvan *-nič*-yhtymällisiin asuihin: lpN *oaž' ž'e* 'liha', *gož' ž'a* 'kusi', *njiž' ž'e* 'nisä'. Mikko Korhonen (1981: 186) esittääkin muutoksen vksm. *-nič-* > ims. *-s-* äänneläillisenä. Saman nasaalin kadon voidaan nyt katsoa tapahtuneen myös asussa **rančia* (siinä kieli-muodossa, josta itämerensuomi on kehittynyt), vaikka affrikaatta ei tässä ole vanha suomalais-ugrilainen affrikaatta vaan *t*:stä kehittynyt. Onhan täytynyt olla aika, jolloin vanha ja uusi affrikaatta ovat olleet sama äänne ja foneemi; molemmat ovat näet kehittyneet myöhemmin samalla tavalla *s*:ksi (näin juuri Lauri Postin mukaan). Kun nasaalin kato ei koske siis (kanta)lappia, se ei voi olla kovin vanha, ts. se on hyvin voinut tapahtua vasta silloin, kun muutos *i* > *ei* on jo tapahtunut. Näin pääsemme siis asuun **račia*, josta sitten edelleen myöhäiskantasuomen ja suomen *rasia*.

Voi kysyä, miksi nasaalin kato ei sitten näy sellaisissa *e*-vartaloissa kuin *kansi*, *länsi*. Tähän voi vastata, että paradigman koheesiovoima on tällaisissa tapauksissa voinut säilyttää *-n*-n. Useissa paradigman muodoissahan *-t-* on äänneläillisesti säilynyt (joko heikko- tai vahva-asteisena) ja näin myös *-n-*. Näiden muotojen vaikutus on voinut estää *-n*-n kadon affrikaatta-asuisissa sijamuodoissa,

(DWb. 15: 281—282). Yhden tiedon perusteella on kuitenkin vaikea päätellä mitään varmaa sanan mahdollisesta varhemmasta käytöstä ja levikistä itämurteissa. Vrt. myös: *talo on niinkuin rasiassa* 'gården ligger midt uti sina ägor (nära omgifven af dem)' (Lönnrot 1866—80).

koska muuten olisi syntynyt paradigmaa hajottavaa muotokirjavuutta. Sama koheesiovoimahan on ilmeisesti säilyttänyt *-n-*n myös partitiivissa *kannta, länttä* (verbijohdoksessa **kanntaδak > kattaa* on sen sijaan säännöllinen kato).

2) Jos taas alkumuoto on ollut kaksitavuinen vksm. **rantja*, siitä on varhain — ehkä jo heti lainattaessa — kadonnut nasaali tavunloppuisen konsonantin edeltä tunnetun äännelain mukaisesti, vrt. mm. lainoja **la(η)kte > lahti* = lp. *luok'tä* (Posti 1977: 267—268), **ju(η)kta > juhta*). Näin on syntynyt asu **ratja*. Vanhastaan tunnettua on, että vksm. *t* on muuttunut mksm. *s*:ksi vokaalisen *i*:n edessä; ilmeisesti se on ensin liudentunut ja sen jälkeen muuttunut liudentuneeksi affrikaataksi, josta sitten mksm. *s*, kuten edellä oli puheena (Posti 1953: 54—55). On foneettisesti luonnollista, että myös konsonanttisen *j*:n edellä *t* on samalla tavalla liudentunut ja muuttunut affrikaataksi. Aiemmin tätä ei tosin ole esitetty, mutta niimpä ei ole tunnettukaan yhtään tapausta, jossa tämä näkyisi tai jossa sitä olisi pakko olettaa. Suomessa on vain muutamia sanoja, joissa on nykyään *tj*-yhtymä, eikä mitään niistä voi pitää varhaiskantasuomeen asti ulottuvana; useimmat ovat tuota vaihetta myöhäisempiä germaanisista lainoista (*latjatta, patja, vitja*; myös esim. *hartia, pantio* kuuluvat alun perin näihin, jos oletamme, että ne ovat kehittyneet kaksitavuisista asuista mksm. **hartja, *pantjo*). *-t-*n affrikoituminen olisi siis johtanut asuun **račja*, josta sitten myöhäiskantasuomen **rasja* ja *j*:n vokaaliuduttua *rasia*. *j*:n vokaaliutumista lienee kuitenkin vaikea iätä — se on sitä paitsi voinut tapahtua eri murteissa eri aikoina —, joten voinee olettaa vaihtoehtoisesti myös kehitystä **račja > *račia > rasia*.

Mielestäni on tällä haavaa vaikea sanoa, kumpi selitys on parempi. Germaaninen originaali sallii näet kummankin vksm. lähtömuodon, sekä **rantia-* että **rantja-* asun, olettamisen. Ensiksikään ei pelkästään germaanisen aineiston perusteella voi ratkaista varmasti, oliko germaaninen lähtöasu kaksitavuinen germ. **randja-* vai jo kolmitavuinen germ. **randia-*.⁴ Mutta lainautuneen sm. *rasia*-asunkaan perusteella emme näytä voivan saada tästä selkoa; kummastakin germ. asusta voidaan näet sinänsä johtaa sekä kolmitavuinen että kaksitavuinen

⁴ Germanistiikassa on ollut vanhana kiistakysymyksenä se, oliko ns. Sieversin laki (ieur. kantakielestä lähtien) voimassa jo varhaisessa germaanisessa vaiheessa vai ei. Lain mukaan ieur. puolivokaali *i* edustui »kevyen» tavun jälkeen konsonanttisena *j*:nä, »raskaan» tavun jälkeen taas vokaalisena *i*:nä (tai *ij*:nä); lain mukaan siis esim. germ. **randia-*, germ. **hardiō* 'hartia' jne., vaikka germ. **bađja-* (> sm. *patja*) > saks. *Bett* jne. Vaikka lähinnä muinaisskandinaaviset kielimuodot (misl. jne.) viittaavatkin siihen, että tämä laki on ollut voimassa niitä välittömästi edeltäneessä kielimuodossa (kantaskandinaavisissa), ei sen ole silti tarvinnut vaikuttaa vielä (varhaisimmassa) kantagermaanissa. — Kun ero konsonanttisen ja vokaalisen edustuman välillä on foneettisesti pieni, on kumpaakin edustusta ehkä aina ollut murteittain olemassa (vrt. sm. *asiat* ~ murt. *asjat*). Esim. kehitys goot. *sunja* 'totuus' < germ. **sun(d)jō* < ieur. **sntiā* 'oleva' viittaa siihen, että raskaankin tavun jälkeen saattoi olla *j*, sillä *-d-* ei olisi kadonnut *i*:n edeltä. Erityisen vahvasti *j*:hin viittaavat sitten sm. *otsa, ratsas* ja *maltsa* (< germ. **anþja-* jne., tuskin < **anþia-* jne.). Voi siis kaavamaisesti katsoa, että varhaisin edustuma oli (yleensä) konsonanttinen, myöhemmin (pohjoisessa) raskaan tavun jälkeen vokaalinen.

vksm. asu. Kumpi muoto on valittu, riippuu lähinnä siitä, mikä oli fonotaksin mukaan tuolloin mahdollista ja luontevaa. Jos *tj*-yhtymää ei vielä tunnettu (tai jos se ei voinut esiintyä konsonantin jälkeen), saatettiin kaksitavuinenkin originaali muuntaa suomessa kolmitavuisiksi. Toisaalta kolmitavuinenkin originaali on voitu ehkä korvata kaksitavuisella, jos *tj*-yhtymä jo tuolloin oli mahdollinen mutta *-ia*-loppuisia sanoja taas ei vielä ollut. Selityksen valinta riippuu siis siitä, mikä näkemys meillä on tässä kohdin varhaiskantasuomen fonotaksista ja sananmuodostusmalleista. Nähdäkseni kuitenkin ensimmäinen selitys (vksm. **rantia* > **rančia* > mksm., sm. *rasia*) on yksinkertaisempi, kun otetaan huomioon myös sm. *otsa*-tyyppi (ks. kohta 1.5 ja alaviitettä 10).⁵

1.4. Valittiinpa kumpi selitys hyvänsä, voidaan joka tapauksessa todeta, että kyseessä on substituutiomalli, jossa ieur. (germ.) sekvenssi /-T₁V/ (/T/ = *d, ð, þ, t*) edustuu nykysuomessa sekvenssinä /-siV/, jonka /s/ on syntynyt varhaiskantasuomen /t:/stä. Malli on sama kuin balttilaisessa lainassa *morsian*, jossa siinäkin on ieur. /-T₁V/. Balttilainen originaali on samalla ieur. *-iō/-iā*-johtimella muodostettu kuin *rasian* germ. originaali; balttilainen lähtöasu on ollut kai lähinnä kbaltt. **martiā-* > liett. akk. *mařcia* (nom. *marti*), lät. nom. *māŗša* (ks. Kalima 1936: 42, 138).⁶ Tarkkaan samalla tavoin kuin *rasia* selittyy sen riimisana *asia*, kuten tuonnempana koetan osoittaa.

1.5. Olen jo aiemmin todennut ieur. t. germ. /-T₁V/-sekvenssillä olleen myös toinen varhaiskantasuomalainen substituutiomalli, jossa /-T₁-/ on korvattu liudentuneella geminaatta-affrikaatalla vksm. /-čč-/ (> mksm. /-tts-/): sm. *otsa*, *ratsas*, *viſa*,⁷ edelleen Ralf-Peter Ritterin esittämä *malſa*.⁸ Balttilaisista lainoista tätä mallia edustaa *metsä* < vksm. **mécčā* < baltt. **mediā-* > liett. *mėdis* 'puu; (murt.) metsä'.⁹ *Rasia-* ja *otsa*-tyypit kuuluvat tietenkin eri lainakerrostumiin,

⁵ Kaksitavuinen **rantja* on lähtömuotona ehkä myös sikäli vähemmän todennäköinen, että konsonanttisen *-j*:-n voisi helposti olettaa myöhemmin sulautuneen *-t*:-stä syntyneeseen affrikaattaan, jolloin ei siis päästäisi asuun *rasia*.

⁶ *Morsian* on vanhastaan selitetty vksm. (t. keskikantasuomen) asusta **mortia-*, joka vastaa vaihtoehtoa l: vksm. (t. kksm.) **rantia*. Jos lähtisimme taas *rantja*-asusta, meidän pitäisi vastaavasti olettaa asua **mortja-*. Balttilaisessa originaalissa on ilmeisesti ollut nimenomaan konsonanttinen *i* = *j* (*-ti*-yhtymä on baltissa affrikoitunut ja assibiloitunut; ks. Stang 1966: 100, 101–103). Liettuan nom.muodon (*marti*) tapainen *-a*:ton asu ei voine tulla kyseeseen.

⁷ Esitelmä ja moniste (Kotikielen Seura 13. 10. 1977; ks. myös Terho Itkonen 1981: 20).

⁸ Ks. Ritter 1979. Ritter selittää geminoituneen affrikaatan syntyneeksi alkuperäisestä *-tj-* (*-ti-*) -yhtymästä; ks. tarkemmin mp.

⁹ /-čč-/lainoja näyttäisi löytyvän vielä lisäksi. Yksi tällainen laina tuntuu olevan *kutsua* 'rufen, nenen, einberufen, einladen' = lp. *goč'ot* 'kutsua, käskää, nimittää' (verbi tavataan ostjakissakin; ks. SKES) ~ ieur. **g^ootj-* > armenian *koč'em* 'rufe, nenne, lade ein' (IEW 481), joka voi olla tarkkaan = misl. *kveđja* 'tervehtiä, puhutella; kutsua (kokoon, aseisiin yms.); vaatia'. Toinen tapaus on sm. *katsoa* 'ansehen; achtgeben, hüten' (myös karj., veps., vir.) = lp. *gáč'čāt* 'katsoa; kaita, paimentaa' (lp. *-a-* johtuu liudentuneen

todennäköisesti myös eri-ikäisiin; *otsa*-tyyppi lienee tyyppinä vanhempi. Voi kuitenkin myös ajatella, ettei tyypeillä aina ole välttämättä olennaista ikäeroa. Kahdenlainen substituutio voisi johtua myös kahdesta eri lainautumisalueesta, joiden kielimuoto reagoi originaalin /-T₁V/-sekvenssiin eri tavalla.¹⁰

1.6. Missä *rasia* lainautui kantasuomeen? Jos se olisi tapahtunut (vain) Suomenlahden eteläpuolella, odottaisi sanalla itämerensuomen eteläryhmän kielissä olevan laajempi levikki kuin sillä on: *rasia*-sanana vastine tavataan virossa vain Hiidenmaalla ja Saarenmaalla, ja vatjasta ja liivistä se puuttuu kokonaan. Levikki viittaa näin siihen, että suomen länsimurteiden *rasia* on alun perinkin saatu kieleen nykyisen Länsi-Suomen alueella. Viron saarimurteiden *rasi* (*rasik*, *rast*) voisi olla paralleelinen laina suoraan lännen germaaneilta, mutta ehkä todennäköisempää on, että se on kulkeutunut Viron saarille Länsi-Suomesta vanhana lainana. Viron saarimurteissa ja yleensäkin Länsi-Virossa on myös muita sellaisia suomen kanssa yhteisiä sanoja, joita ei muualla Virossa tavata; Saaresten luettelossa (1953: 36) on pelkästään saarimurteista tavattuja n. 90. Useat näistä tuntuisivat olevan lainoja suomesta; vrt. esim. (*h*)*att*, gen. -u (Hiidenmaa) ~ sm. *hattu*, (*h*)*elt*, plur. (*h*)*eldad* (Saarenmaa, Muhu) ~ sm. *hellta*, ori, gen. *ori* (Saarenmaa, kansanr.) ~ sm. *ori*, *pörgama* 'puhtaks pühkima' ~ sm. *perata*, *perkaan* (Saaresten [1953] luettelosta poimittuja; vrt. myös Raun—Saareste 1965: 93).

Rasian levikkikuva on jälleen viittaus siihen, että Suomenlahden pohjoispuolella saatiin germaanisista lainoja kieleen jo ennen myöhäiskantasuomen kautta. Tästä olen jo aiemmin esittänyt indiiseinä mm. sanat *hidas*, *sara*, *saura*, *sija*, jotka selittyvät germaanisiksi lainoiksi vain varhaiskantasuomen rekonstruktioitasosta lähtemällä mutta jotka silti esiintyvät vain pohjoiskantasuomen jatkajamurtei-

affrikaatan palataalistavasta vaikutuksesta) ~ germ. **gātja*- > misl. *gæta* 'kaita, paimentaa / achtgeben, beobachten, hüten', nn. *gjæte* id. (esiintyy lp. verbin käännökseenä), mr. *gæta* 'vakia (boskap), förvara, värda, giva akt på' (de Vries 1961: 197; Fritznér 1886—96 I: 669; SAOB 10, G 1660); merkitysen suhteen vrt. myös englannin *watch* 'katsoa; vartioida, paimentaa' ('katsoa' on kehittynyt merkityksestä 'valvoa, pitää silmällä') ja sm. (murt.) *vahdata* 'katsoa; pitää silmällä; paimentaa' < r. *vakta* 'vartioida, valvoa jtk, paimentaa'. Jos tämä *katsoa*-verbin etymologia on oikea, se merkitsee, että germ. *e* < *a* -muutos on syntymäalueellaan Skandinaviassa huomattavasti vanhempi kuin totunnaisesti on ajateltu. Olen jo aiemmin (1981b: 335, 341—353, 365) esittänyt materiaalia, joka viittaa ajoituksen tämänsuuntaiseen tarkistamiseen. Toisaalta joudutaan etymologian perusteella katsomaan, että itämerensuomeksi kehittyneessä kielessä on säilynyt varhaiskantasuomen olennaisia piirteitä ainakin tietyillä alueilla myöhäköön, ts. Mikko Korhosen termistön mukainen keskikantasuomi on kestänyt melko pitkään (ehkä n. vuoteen 200 eKr. asti?). Lapin vastine olisi siinä tapauksessa kai katsottava varhain itämerensuomesta saaduksi lainaksi tai päinvastoin (ims. *a* ~ lp. *æ* voisi kai perustua lainasuhteeseenkin). — Syrj. *kažalni* 'huomata, havaita, tuntea' ei voine kuulua *katsoa*-verbin yhteyteen (vrt. SKES), koska siinä on vain -ž- eikä affrikaattaa. Myös vokaalisto siinä on outo (Erkki Irkonen, suullisesti). Sm. *etsiä*-verbistä ks. alaviitettä 15. — Näyttää vahvasti siltä, että /-éé-/ on omaksuttu kieleen vasta lainoissa.

¹⁰ Jos tällä tavoin katsotaan, että tyytit voivat ajallisesti limittyä, se merkitsee samalla, että edellä esitetyistä *rasia*-tyypin vaihtoehtoisista selityksistä asetutaan ensimmäisen selityksen kannalle. Jälkimmäinen selitys edellyttää nimittäin, että *rasia*-tyyppi on *otsa*-tyyppejä nuorempi, koska kielessä olisi jo silloin ollut /-tj-/yhtymä.

den alueella (*sija* myös lapissa).¹¹ Myös *joukko* näyttää lainatun Suomen alueella; kuitenkin sillä on sopiva vastine permiläisissä kielissä asti, mikä viittaa hyvin varhaiseen lainautumiseen (ks. Koivulehto 1981a: 199—208). Tällaiset varhaiset lainat ovat siis yhtenä todisteena pohjoiskantasuomen murrealueen hyvin varhaisesta eriytymisestä, mitä Terho Itkonen on laajaan todistusaineistoon tukeutuen esittänyt (viimeksi 1980: 34—79).

2. Asia

2.1. *Asia* on Lönnrotin sanakirjan mukaan ruotsiksi 'sak, ting, mål, ärende, omständighet, förhållande; angelägenhet, uppdrag' jne. Sanan levikki kattaa koko itämerensuomen: karj. *asie* 'asia, kapine, tapaus, tehtävä; syy' (KKS), lyyd. *aži, aži* 'asia, tapaus', veps. *aži, aži, aži, aži* '(toimitettava) asia', vatj. *azja, aži* 'asia' (SKES; Zaitseva—Mullonen 1972), vir. *asi*, gen. *asja* 'Sache, Ding, Gegenstand, Umstand; Geschäft' (Wiedemann 1893), liiv. *ažā* 'Sache, Gerät', *aži-pū* 'Nutzholz, Werkholz' (Kettunen 1938). Sana on lainautunut suomesta lappiin (ks. SKES).

Suomessa, karjalassa, vepsässä ja virossa — ja todennäköisesti kaikissa muis-sakin ims. kielissä — sana merkitsee siis mm. nimenomaan samaa kuin ruotsin *ärende* eli 'toimitettavaa t. kerrottavaa asiaa, tointa, tehtävää yms.' Tässä suhteessa *asia* eroaa muista yleensä 'asiaa, seikkaa, kapinetta' merkitsevistä sanoista, sellaisista kuin ruotsin *sak, ting*, saksan *Sache, Ding* jne.

2.2. *Asia* on *rasian* riimisana. Sillekin löytyy germaaninen originaali, kun sovellamme samaa substituutiomallia kuin edellä *rasian* etymologioinnissa.

Originaaliksi sopii juuri ruotsin *ärende*-sanan varhainen germaaninen edusta-ja. Nykyruotsissa sanan merkitys on 'asia, toimi, tehtävä, kysymys yms.' Samaa merkitsevät sen vanhemmat skandinaaviset vastineet: misl. *ørendi, erendi* 'asia, tehtävä, viesti; tulos; puhe, esitys' (Fritzner 1886—96 I: 347—348: »1. Sag som man vil have fremmet; 2. hvad man opnaar ved sine Bestræbelser, Udfaldet eller Frugten deraf; 3. Forretning som man har at gjøre for at fyldestgjøre Naturens Krav; 4. hvad der fremføres i Ord, Tale, Foredrag; 5. Strofe i et Digt»), mr. *ærende, ærande* 'asia' (Söderwall 1884—1918 II: 1145—46: »1. bud, budskap; uppdrag, ärende; färd för att uträtta (ngns) uppdrag; 2. ärende, det hvarom man vill framställa en önskan el. bön; sak som skall uträttas, angelägenhet - - ; 3. sak, det som förehafves - - ; 4. sak, ting, förhållande; 5. händelse, tilldragelse; 6. berättelse; - - »). Ims. ja germ. sana vastaavat toisiaan semanttisesti sangen tarkkaan.

Ärende-sanan etymologia pysyi kauan hämäränä. Selitysyriyksissä oli voittamattomia äänteellisiä vaikeuksia, kuten totesi vielä Hellquist (1939: 1443—

¹¹ Esitelmä ja moniste (Suomalais-ugrilainen Seura 20. 4. 1979); ks. myös Koivulehto 1979: 279—282, 1981d: 165.

1444). Sittemmin on kuitenkin ruotsalainen Ture Johannisson (1941) esittänyt tälle sanalle etymologian, joka on ilmeisen oikea (sarjassa Meijerbergs Arkiv, 4. nidos s. 1—54).¹² Etymologia on jo germaaniselstakin kannalta vakuuttava, se kun liittää skandinaavisen sanan luontevasti muuhun germaaniseen sanastoon ja selittää lisäksi sen suhteen samaa merkitseviin länsigermaanisiin asuihin: anglos. *ǣrende*, josta nykyenglannin *errand* 'tehtävä, asia, (vanh.) sanoma, viesti', msaksin (= mas.) *ārundi*, mys. *ārunti* (Johannisson 1941: 37—). Etymologian vahvistaa nyt vielä se, että se selittää samalla itämerensuomen *asia*-sanana, jolle ei tähän asti ole esitetty vakuuttavaa etymologiaa.

Johannisson johtaa misl. asun *ørendi* äännelaillisesti kantaskandinaavin asusta **uR-andia-* (J. käyttää kirjoitusasua **uRandija-*), jota vastaa kantagermaaninen **uz-andia-* (eli **uz-andja-*). Kyseessä on deverbaali johdos, jossa on (resultatiivinen) prefiksi kskand. **uR-* < kgerm. **uz-*. Verbikantaa edustaa misl. heikko *-ja*-luokan verbi *inna* 'sanoa, esittää asia; toimittaa, maksaa', joka siis näin vastaa kskand. vartaloasua **inþia-*. Johannissonin mukaan (1941: 4—, 33—) kantaverbilläkin on ollut alun perin sama resultatiivinen prefiksi, joka kuitenkin on verbin yhteydessä painottomana äännelaillisesti heittynyt pois (Johannisson 1941: 4—, 33—); tämä äännelaki on yleisesti tunnettu. Hän katsoo lisäksi, että perusverbi on alun perin vahva: prefiksittömänä germ. **inþa-* lähinnä **puuhata* (innokkaasti); vahvasta verbistä ei kyllä ole skandinaavisissa muinaiskielissä mitään merkkiä (mts. 23, 5). Nyttemmin on kuitenkin Erik Rooth (1971: 13) esittänyt, että mys. prefiksiverbi *giarindan* (= *gi-ar-indan*) 'exasperare / ärsyttää' edustaa viime kädessä juuri sitä; mahdollista on tosin myös, että kyseinen mys. verbi on sekun heikko *-ja*-verbi (vrt. Rooth 1971: 15). Semantiikan suhteen vrt. 'into, kiihko' ~ 'kiihottaa' > 'ärsyttää'. Samaa germ. sanueeseen kuuluu edelleen mm. misl. *qnn* 'into, ponnistus, innokas työ', mr. *an*, *and* 'maatyö (kevällä t. syksyllä, vars. sadonkorjuu)' jne. < germ. **anþō* (Johannisson 1941: 23—30).¹³

Misl. prefiksin *ør-* kehittyminen kskand. **uR-*asusta on normaalia: vrt. misl. *ørlog* (oik. neutr. plur.) 'kohtalo' < kskand. **uR-lagu*, misl. *ørverpi* 'viimeksi munittu muna jne.' < kskand. **uR-warþia-*. Kyseiset esimerkit soveltuvat myös johto-

¹² Tanskan suuren Ordbog over det Danske Sprog (= ODS) -sanakirjan 27. nidos (1954: 1345— s.v. *ærinde*) esittää J:n etymologian ainoana ja määritteellä »varmaan» varustettuna. Elias Wessénin lyhyt ruotsin etymologinen sanakirja »Våra ord» (1961) esittää sen »todennäköisenä». Tunnettu ruotsalainen etymologointiin erikoistunut germanisti Erik Rooth (1971: 21) toteaa siitä, että »Die Beweisführung Johannissons, die keinem der komplizierten Einzelprobleme — aus dem Wege geht, ist anerkanntermassen völlig evident». Hän selittää Johannissonin etymologian avulla hankalan mys. *arandi*, *arende*, *arundi* 'asper' -adjektiivin etymologian.

¹³ Misl. *inna*-verbi, jolla on vastineet myös muinaisruotsissa ja -tanskassa, selitettiin aikaisemmin johdokseksi misl. *inn* 'sisään, sisällä' adverbista vertaamalla sitä länsigerm. verbiin mys. *innon* 'ottaa sisään, vastaan' = anglos. *innian* 'panna sisään, ottaa vastaan, asumaan' jne. Mutta — kuten Johannisson (1941: 11—14) toteaa — skand. *inna* ei semanttisesti sovi tähän yhteyteen. Sitä paitsi se on *-ja*-verbi, kun länsigerm. verbi on *-ō*-verbi.

opillisiksi paralleeleiksi (mts. 4—5, 54).

Misl. *ørendi* 'asia' -asun tarkaksi äännelailliseksi vastineeksi Johannisson osoittaa anglos. asun *ārende* t. *ærende*; vrt. anglos. *āwyrp*, *æwyrp* 'pois heitettävä yms.' ~ anglos. *a-werpan* 'heittää pois' = got. *us-wairpan* 'id.' ~ misl. *ørverpi*; -r- on säilynyt anglosaksissa hiatuksessa kuten tapauksessa anglos. *āræt* 'mässäily' = *ār-æt* ~ anglos. *a-etan* 'mässäillä' < germ. **uz-eta-* (mts. 48—51). Muinaisruotsin *ær-*, misl. *er-* asut Johannisson selittää anglosaksin vaikutukseksi (sana oli keskeinen lähetystyön termi); prefiksiluonne oli jo aikoja sitten hämärtynyt (mts. 46—47). Mys. *ārunti*, mas. *ārundi* edustavat toisen tavun suhteen katoasteista ablautasua kgerm. **uz-undja-*. Prefiksin äänneasuun on ehkä täälläkin vaikuttanut anglosaksinen lähetystyö, mitä muuten onkin jo vanhastaan oletettu (ks. Hellquist 1939: 1444); oletus ei ole kuitenkaan välttämätön (mts. 51—52).

Kskand. **uR-andia-* 'asia' vastaa siis kantagermaanista **uz-andia-* t. **uz-andja-* asua. Kaikkein vanhimmassa kantagermaanisessa rekonstruktiossa (ennen Vernerin lakia) asuna on **us-anþja-* (*-nþ-* > *-nd-* perustuu Vernerin tunnettuun lakiin; perusverbissä misl. *inna* spiranti on taas jäänyt soinnittomaksi: *-nþ-* > misl. *-nn-*). Ims. *asia* sopii johdettavaksi tämän germ. sanan perusosasta vkgerm. **anþja-* (t. myöh. **andja-*, **andia-*); äänteellinen selitys on sama kuin *rasian* etymologiassa. Miksi prefiksiä **uz-* (< **us-*) ei sitten ole lainattu mukana? Tähän on kaksikin selitystä. Ensiksikin: koska laina on hyvin varhainen, ennen myöhäiskantasuomen kautta kieleen tullut, on mahdollista, että tuolloin ei tässä germ. sanassa vielä prefiksiä ollutkaan tai että ainakin rinnalla oli prefikitön muoto. Mutta vaikka prefiksi alun alkaenkin olisi ollut mukana, sen ei tarvinnut lainautua: kaksikieliset lainansaajat ovat sen tajunneet suomen kannalta merkityksettömäksi liitteeksi, ja siksi se on jätetty turhana pois. (Jos prefiksi olisi tullut mukaan, asuna olisi suomessa **uhasia*.)

2.3. Ims. *asia*-sanalle on jo aiemmin esitetty erisuuntaisia etymologioita, lähinnä ehdotuksen luonteisia. Y. H. Toivonen on verrannut sitä norjanlapin sanaan *ättå* 'asia, esine, jonka nimeä ei heti muisteta tai tahdota käyttää', edelleen vogulin *ut* 'asia, esine, kapine, jokin' ja ostjakin *qt* jne. 'esine, kapine'-sanoihin. Kysymysmerkkillisenä hän on liittänyt rinnastukseen vielä unkarin sanan *izé* 'tuota noin, se ja se'. Tämän rinnastuksen mukaan *asia* olisi siis < **ati+ja* (SKES). Mutta Terho Itkonen (1973: 165—166) on jo todennut, että ainakaan lapin sanalla tuskin on tekemistä *asian*, saati noiden etäsukukielten sanojen kanssa eikä unkarin *izé* sovi *i*:nsäkään takia vastineeksi. Lapin ensi tavun heleä *a*:kaan ei sovi ims. *a:n* alkuperäisvastineeksi. *Asian* rinnastus väliportaatta obinugrilaisten kielten sanaan taas on jo sinänsä epävarmaa. Toinen selitys on liittänyt ims. sanan *ase-* vartaloon: *asia* olisi **as+ja*, siis *-ja*-tekijäjohtimella vanhasta verbivartalosta *ase-* (vrt. *asua*) muodostettu johdos, merkityksenä alun perin 'olija, sijaitsija', joten *asia* olisi aikoinaan tajuttu persoonalliseksi olennoksi (Hakulinen 1968: 317, 1979: 399). Vaikka tällainen selitys tietenkin sinänsä olisi

varteen otettava — muunlaisen selityksen puuttuessa —, se ei nähdäkseni kestä germaanisen etymologian rinnalla; alkuaan olollista merkinneen *-ja*-johdoksen abstraktistuminen ei liioin tunnu luontevalta, eikä sille löytyne varmoja paralleleja (vrt. Tunkelo 1913: 93). *Ase*-vartaloon kuulumista on Y. H. Toivonenkin pitänyt harkitsemisen arvoisena mahdollisuutena siinä tapauksessa, että sanan alkuperäinen merkitys olisi 'esine, kalu'. Hän on viitannut siihen, että liivissä *až-pū* 'tarvepuu' on merkitykseltään yhtä kuin sm. (murt.) *ase-puu* (SKES). Kuitenkin on vaikea nähdä, että tässäkin tapauksessa päädyttäisiin muuhun kuin *-ja*-päätteiseen johdokseen *'olija', joten vaikeus on sama kuin äsken. Tällainen selitys ei myöskään sopisi hyvin siihen tosioon, että *asian* keskeinen merkitys on juuri 'ärende', '(toimitettava, kerrottava) asia'. Merkitys 'esine, kalu' näyttää sen rinnalla toissijaiselta (ei juuri esiinny suomessa) ja on voinut kehittyä myöhemmin; myös ruots. *sak* ja *ting* -sanojen konkreetit merkityssävyt ovat sekundaareja ja alkumerkitykset abstraktimpia, kuten muuten Hakulinen on huomauttanutkin.

2.4. Germaanisen sanueen eräänlainen perusmerkitys on Johannissonin mukaan verbaalisesti ilmaistuna 'yrittää, pyrkiä innokkaasti, olla (innokkaasti) toimessa, puuhassa'. Näyttää siis siltä, että itämerensuomeen on tästä pesyeestä tullut muutakin lainaa. Ainakin sm. *into* (merkityksiä murt. myös 'halu; kiima; hurmostila; viha, kiukku'), (murt.) *inta* 'halu; himo', vir. (murt.) *ind* (gen. *inna*) 'kiima', liiv. *īnda* 'pahuus, voima, into, energia' (SKES) näyttävät edustavan germ. ablautastetta **inþ-*, joka substantiivina näkyy muinaisruotsin sanassa *inna* 'ulosteko, työsuoritus' (vrt. Johannisson 1941: 11, Schlyter 1877: 321) < germ. **inþōn-* (t. mahd. < **inþiōn-*). Vrt. tähän jo mainittua toista ablautastetta edustavaa misl. sanaa *qnn* 'into, ponnistus, innokas työ' < germ. **anþō* ja edelleen mys. sanaa *anto* 'into, kiukku' (vrt. Johannisson 1941: 30) < germ. **andan-*.¹⁴ Tämän selityksen mukaan *into* on lainautunut germaanisen *e > i*-kehityksen jälkeen, joka tapahtui nasaali + konsonantti -yhtymän edellä; normaali ablautvaihtelu (germ. *e : a*) edellyttää nimittäin, että **inþ-* palautuu vanhempaan asuun **enþ-*. Germ. *e*:stä kehittynyttä *i*:tä heijastaa myös mm. germ. laina *linko* (< germ. **slingwōn-* < **slengwōn-*). *Into* ei *-i-*llisenä kuulune siis varhaisimpiin lainoihin ja on siten nuorempi kuin *asia*.¹⁵

¹⁴ Aiempi kysymysmerkillinen rinnastus mm. permiläisiin kieliiin (ks. SKES s.v. *into*) on äänteellisesti huono: votj., syrj. *e* ensi tavussa.

¹⁵ Voi vielä kysyä, edustaisiko sm. *etsiä* (kaikkialla itämerensuomessa, eteläryhmässä *o-*) 'suchen, mach etwas trachten' tätä varhaista germ. **enþ-*asua. Myöhäiskantasuomen vartaloasua **ettsi-* vastaisi varhaiskantasuomen vartalo **eniēci-* tai pikemminkin **eniēce+*-j- t. >*eniēcā+*-j- (-j-johdin semanttisista syistä: kontinuaatiivi), joka taas olisi lainattu vkgerm. *-ja*-verbivartalosta **enþja-/enþje-* > mr. *inna* 'saada kiinni; päästä loppuun; panna toimeen; hankkia' = jo mainittu misl. *inna* 'sanoa, esittää asia; toimittaa, maksaa' (vrt. Johannisson 1941: 6—). 'Into, kiima' ei ole kaukana 'etsimisestä': vrt. vir. *ind* 'kiima': *lehmal on ind ~ otsida: lehm otsib pulli* 'lehmä on kiimassa, »etsii» sonnia' ~ *otsik* 'kiimainen'

3. Tiivistelmää ja päätelmiä

3.1. *Rasia* ja *asia* edustavat esitettyjen etymologioiden mukaan substituutio-tyyppiä, jossa lainanantajakielen sekvenssi /-T₁V/ edustuu nykyisin suomen sekvenssinä /-siV/. Balttilaisista lainoista samaan tyyppiin kuuluu *morsian*. Äännekehitys on ollut joko 1) vksm. (t. keskikantasuomen, ks. kohtaa 3.5) **rantia*, **antia* > **rańcia*, **ańcia* > mksm. **rasia*, **asia* tai 2) vksm. (kksm.) **ra(n)tja*, **a(n)tja* > **raċja/raċia*, **aċja/aċia* > mksm. **rasja/rasia*, **asja/asia* (ks. kohtia 1.3—1.4). Germaanisten originaalien pohjalta ei voi ratkaista, onko vksm. -t-:tä näissä sanoissa seurannut vokaalinen -i- vai konsonanttinen -j-; kumman kehityksen asetamme etusijalle, jää siis suomen oman äännehistorian kysymykseksi. Luontevampaa on ilmeisesti lähteä kolmitavuisesta alkumuodosta ja valita siis vaihtoehtoista ensimmäinen; se on tähän asti vallinneen käsityksen mukainen (t > s vokaalisen i:n edellä). Sitä joudumme kannattamaan myös, jos katsomme, että /-tj-/-yhtymää ei lainautumisen aikoina kielessä vielä ollut.

3.2. Indoeur. originaalikielen /-T₁V/-sekvenssi on vanhimmista lainoissa korvattu myös toisella tavalla, siten että /-T₂-/:n vastineena on vksm. liudentunut geminaatta-affrikaatta /čč/ (= /t't's-/ > mksm. /-tts-/. Tätä mallia edustavat germaanista lainoista ainakin *maltsa*, *otsa*, *ratsas*, *viſa* sekä — kuten näyttää — myös *katsoa* (= lp. *gæc'cāt*, ks. alaviitettä 9) ja ehkä *etsiä* (ks. alaviitettä 15), balttilaisista lainoista *metsä*. Kaikkein vanhimmista ieur. lainoista tähän tyyppiin näyttää kuuluvan *kutsua* (ks. alaviitettä 9). Tuntuu siltä, että geminaatta-affrikaatta on kotiutunut kieleen tällaisissa lainoissa. Ralf-Peter Ritter (1979: 296) on esittänyt ajatuksen, että geminaatta-affrikaatta (= pitkä affrikaatta) olisi sekundaari ja syntynyt vanhemmasta, kielessä kerran olleesta /-tj-/-(-tj-) -yhtymästä: **meċċā* palautuisi vanhempaan asuun **metiā*, joka siis < baltt. **medġa*-. Mielestäni näyttää tällä haavaa yksinkertaisemmalta olettaa, että kyseinen ieur. yhtymä on jo alun perin substituoitu affrikaatalla (eli /-tj-/-yhtymää ei tuolloin kielessä ollut). Lapista tunnetaan näet geminaatta-affrikaatta originaalin /-T₁-/-yhtymää vastaamassa lainassa, joka on saatu vasta suhteellisen myöhään, kantaskandinaavin aikana: lp. *fič'čō* 'hylkeen (räpylämäinen) jalka' < kskand. **fītjō* (= kgerm. **fetjō*) > misl. *fīt*, gen. *fiłjar* 'linnun räpylä; käsi yms.' (ks. de Vries 1961: 122). Lp. *f-* ja *-i-* osoittavat, että laina ei ole kantaskandinaavin aikaa vanhempi. Ainakaan tässä lainassa lapin geminaatta-affrikaattaa ei voine katsoa kehittyneeksi varhemmasta /-tj-/:stä vaan skand. yhtymä on suoraan substituoi-

(Saareste 1958—68 III: 902—903). Eteläryhmän *o*-asu lienee sekundaari; se voitaisiin kyllä periaatteessa johtaa vkgerm. asusta **anhja-* > kskand. **anhpia-* > nn. murt. *enda* 'työskennellä ahkerasti, kiirehtiä innokkaasti' (samaa germ. pesyettä, vain eri ablautaste: Johannisson 1941: 29). — Lapin *occāt* 'etsiä' < vksm. **uċe-* ei tietenkään kuulu tähän vaan on Terho Itkosen mukaan varmaan = sm. **ute-*: *udella*, *uteliäs* (murt. myös) 'innokas, halukas, ahne; perinpohjainen, huolellinen työssään', *utia* 'udella, kysellä tarkoin' (ks. lähemmin T. Itkonen 1970: 5—11; SKES s.v. *udella*).

tu affrikaatalla. Yksinkertaisinta on olettaa samaa vanhemmistakin affrikaattalainoista.

3.3. Varhaiskantasuomeen tai keskikantasuomeen (ks. tuonnempana kohtaa 3.5) tulleet germaaniset (ja balttilaiset) lainat voidaan siis originaalin /-T₂V/-yhtymän korvautumisen mukaan jakaa kahteen kerrostumaan, *rasia-* ja *otsa-*tyyppiin. Jälkimmäinen substituutio on varmaan tyyppinä vanhempi. Osittain tyytit saattavat kuitenkin ajallisesti limittyä; erilainen substituutio voi johtua siitäkin, että kantasuomen eri alueet reagoivat lainoihin eri tavalla. Lapissa on affrikaattasubstituutio ollut käytössä vielä kantaskandinaavin aikanakin, kuten äsken mainittu esimerkki, lp. *fiččo* < kskand. **fičjō*, osoittaa. Lapissa tällainen substituutio on ollut luonteva siksi, että siellä on säilynyt itämerensuomesta kadonnut liudennuskorrelaatio. Myöhäiskantasuomen aikana ei kyseiseen substituointiin ei tietenkään käytetty rksm. liudentumatonta /-tts/-affrikaattaa vaan mksm. /-tj-/ (t. /-ti-/)-yhtymää: sm. *patja* < germ. **bađja-*, sm. *pantio* (< **pantjo*?) < germ. **bandjō*/*bandiō* jne. Kaiken kaikkiaan saamme tästä substituutiokriteeristä siis kolme kerrostumaa, joista kaksi ensimmäistä kuuluu myöhäiskantasuomea varhempaan aikaan. Tämäkin osoittaa, miten pitkänä aikana germaanista vaikutusta kantasuomeen on tullut.

3.4. Lainasanojen *asia*, *rasia*, *morsian* lisäksi suomessa on vielä joitakin vanhoja nomineja, joissa on sekvenssi *-sia/-siä* (ynnä mahdollinen suffiksi kuten sanassa *morsian*) vartalonloppuisena: *haasia* (länsimurt. *hasia*), *hosia* (itämurt. *huosia*; murt. myös mm. *hosian* : *hosiamen* ~ *huosia(i)n* : *huosia(i)men*), *näsiä*/*nasia* (murt. myös mm. *näsiän* : *näsiämen*, *näsiämen* jne.). Näistä *haasiaa* on jo ennestään pidetty lainana, jommoinkin se varmasti onkin; se on juonnettu skand. taholta: vrt. mr. *hæs* nn. *hes* 'haasia' > kskand. **hasjō*; ruots. *häsja* id.¹⁶ Jäljellä ovat kasvinimet *hosia* '(kangas)korte' ja *näsiä* 'Daphne mezereum'. Jos ne ovat itämerensuomen

¹⁶ Y. H. Toivonen (SKES s.v. *haasia*) arvelee, että lainasuunta voisi olla päinvastainenkin; hän mainitsee syrjäänin sanan *šodž* 'pellavan- t. hampunkuivausriuku; puikko, tikku' suomen sanan mahdollisena vastineena (sm. *-s-* tällöin siis < *-č-*). Tämän onkin periaatteessa mahdollista sikäli, että skand. sanan omapohjainen etymologia on hieman epävarma (ks. Hellquist 1939 s.v. *häsja*). Toisaalta olisi kuitenkin peräti odotuksenvastaista, että juuri heinän- ja elonkorjuutermin *haasia* olisi omaperäinen *-sia*-loppuinen (perus)vartalo, kun tähän käsittepiiriin kuuluvat perusvartalot muuten ovat paljolti lainoja. Lainasuuntaa ims. > skand. voi siis pitää mahdollisena vain, jos voimme ajatella *haasialle* jotain vielä vanhempaa lainalähtöä. Tällainen selitysmahdollisuus onkin olemassa: originaaliksi voi ajatella varhaista germ. *asua* **sätja-* (t. **sätia-* < kgerm. **sētja-*), jota vastaa misl. *sæti* (neutri) 'istuin; heinäkasa', *stór-sæti* 'iso heinäkasa (johon heinät vietiin, kun ne oli jo kuivattu)', nisl. *sæti* 'istuin; heinäkasa' (ks. Fritzner 1886—96: 3, 642, 570; de Vries 1961: 576; Blöndal 1920—24: 834—835). Tästä olisi saatu vksm. (kksm.) **sätia* (t. **sätja*), josta **šačia* > sm. *hasia*, itämurt. *haasia* ja siitä sitten laina skandinaaviin (syrjäänin sana voisi ehkä periaatteessa selittyä lainaksi asusta **šačia*; germ. lainoista perm. kielissä ks. Koivulehto 1981a: 207). Tätä selitystä ei tarvitse pitää tavanomaisen rinnalla todennäköisenä, mutta jo sen mahdollisuuskin varmentaa sen, että *haasia* on laina, tavalla tai toisella. Mainitusta germ. *asua* lähteminen merkitsisi, että germ. kehitys *ē* > *ā* on ydinalueellaan Skandinaaviassa erittäin vanha (ks. alaviitettä 9).

kannalta johtamattomia perusvartaloita, nekin ovat nähdäkseni lainoja.¹⁷ Päädymme siis siihen, että ilmeisesti kaikki johtamattomat *-sia/-siä-*loppuiset nominivartalot ovat lainoja. Tämä merkitsee taas sitä, että omaperäistä */-sj/-yhtymää* ei kielessä ole alun alkaen esiintynyt perusvartalon sisäisenä; vanhimmissa lainoissa *-s-* palautuu vanhempaan *-t-*:hen. Tätä yhtymää ei liene liioin rekonstruoitukaan suomalais-ugrilaiseen kantakieleen tai edes varhaiskantasuomeen (vrt. Korhonen 1981: 189—192).

3.5. Varhaiskantasuomen (= lapin ja itämerensuomen yhteisen kantakielen) päättymisaikaa on tutkimuksessa viime aikoina siirretty n. vuodesta 500 eKr. (Y. H. Toivonen; Erkki Itkonen 1961: 42) taaksepäin. Mikko Korhonen esittää päättymisajankohdaksi n. v:ta 1000 eKr. (1976: 13, 1981: 34). Varhaiskantasuomesta ei itämerensuomen puolella ole kuitenkaan suoraan siirrytty myöhäiskantasuomeen, vaan on pakko olettaa välikautta, jonka aikana varhaiskantasuomen rekonstruktiososta myöhäiskantasuomen rekonstruktiosoon vieneet äänne muutokset ovat vähitellen tapahtuneet (Korhonen 1976: 3). Korhonen (1976: 3, 1981: 36) nimittää tätä kautta keskikantasuomeksi. Itämerensuomalais-lappalaisissa lainasuhteissa on viitteitä siitä, että nuo muutokset tapahtuivat myöhähkөөn (ts. selvästi itämerensuomalais-lappalaisen yhteisajan päättymisen jälkeen). Korhonen (1981: 179) huomauttaa eräässä yhteydessä mm. norjanlain sanasta *sis'te* 'muokattu poron nahka', joka on ensi tavun *i*:stä päätellen lainattu itämerensuomesta lappiin mutta kuitenkin ennen vksm. *š* > mksm. *h-*muutosta, siis asusta **šišna* (> mksm., sm. *hihna*), jota voisimme siis tässä sanoa keskikantasuomalaiseksi, vaikka se ei eroakaan varhaiskantasuomen rekonstruktiososta. Terho Itkonen (1980: 42) puolestaan päätyy laajan analyysinsä nojalla siihen, että varhaiskantasuomesta myöhäiskantasuomeen vieneet muutokset hyvinkin ovat nuorempia kuin itämerensuomen jakautuminen päämurteisiinsa, pohjois-, etelä- ja itäkantasuomeen. Jos (Korhosen mukaan) aloitamme keskikantasuomen n. vuodesta 1000 eKr., on pääteltävä, että myöhäiskantasuomen vaihetta varhempamat germaaniseta lainat ovat suurelta osin tulleet kieleen juuri tämän kauden aikana. Tähänhän viittaa myös kyseisten lainojen kerrosteisuus (ks. edeltä kohtaa 3.3); ei ole myöskään mitään syytä olettaa lainatonta kautta.

Erityistä yhtenäistä keskikantasuomen rekonstruktiosoa ei jo käsitteen luonteen vuoksi näy voitavan esittää, ei ainakaan niin tarkasti, että sitä voisi käyttää germaanisten lainojen määrittäyksessä. Äännekriteerien perusteella on siten tois-taiseksi mahdollista erottaa toisistaan useimmiten vain karkeasti varhais- ja myöhäiskantasuomen rekonstruktiosoa vastaavat lainat, vaikka edellisistä monet olisivatkin itse asiassa tulleet kieleen vasta keskikantasuomen aikana,

¹⁷ *Huosia(i)n* 'hankausväline' on tietenkin sama sana: kangaskortetta on käytetty mm. puun silytykseen ja astioiden pesemiseen. Näiden kasvinnimien tarkempi käsittely ei sovi tähän artikkeliin. Toivon voivani palata niihin toiste (ks. *näsiästä* lyhyesti jo Koivulehto 1981a: 208).

jotkut ehkä niinkin myöhään kuin vuoden 200 eKr. tienoilla (vrt. alaviite 9).¹⁸

Selvältä silti näyttää, että kosketukset germaaneihin ovat alkaneet jo ennen keskikantasuomea, ainakin ennen sen loppuvaiheita. Selvimmin tätä osoittavat ne germaanisiet lainat, joilla on lapissakin vastine, sellainen vastine, että sen ja ims. vastineen väliset äännesuhteet vaativat selitykseksen yhteistä varhaiskantasuomen tasoa samalla tavoin kuin useat balttilaislainatkin (Korhonen 1981: 35–36). Esim. *arpa* (= lp. *vuor'be*), *kansa* (= lp. *guos'se*),¹⁹ *kärsiä* (= lp. *gier'dât*), *palsi* (= lp. *puolta*), *pyrkiiä* (= lp. *bâr'gât*), *sija* (= lp. *sâggje*), *tuppi* (= lp. *dop'pâ*, ks. Koivulehto 1981c: 19). Mutta myös sellaisten myöhäiskantasuomea varhaisempien lainojen joukossa, joilla syystä tai toisesta ei ole vastinetta lapin puolella, täytyy olla useita varsin vanhoja; erityyppiset muut kriteerit nimittäin vaativat tätä. Mm. sellaisia esittämiäni lainoja kuin *heittää*, *peittää* (ks. Koivulehto 1981b: 185–198, 364–367), *hakea* (ks. Koivulehto 1981d: 163), *joukko*, *otsa*, *pinta* (ks. Koivulehto 1981a: 207) ei hevin voi selittää esim. vasta vuoden 200 eKr. tienoilla lainautuneiksi.²⁰ Huomattakoon myös sellaiset pelkästään lapissa esiintyvät

¹⁸ Kun tutkimuksissani olen operoinut kahdella rekonstruktiosallalla, varhais- ja myöhäiskantasuomen tasolla, olen voinut puhua varhaiskantasuomalaisista lainoista silloinkin, kun olen tarkoittanut kaikkia lainoja, jotka ovat tulleet kieleen ennen myöhäiskantasuomen vaihetta. Näihin kuuluisivat silloin myös keskikantasuomalaiset lainat (termiä keskikantasuomi en ole tähän asti käyttänyt). Varhaiskantasuomalaisella lainalla olen tällöin tarkoittanut paitsi ims.-lp. äännesuhteiden perusteella varhaiskantasuomen tasoon projisioituvia lainoja myös sellaisia vain ims:ssa esiintyviä lainoja, jotka ovat tulleet kieleen ennen kuin sellaiset varhaiskantasuomen tasosta myöhäiskantasuomen tasoon vieneet äänne muutokset kuin *š > h*, *č > ts*, *ti > si* ovat tapahtuneet. — Tässä puheeksi ottamani käsitteiden tarkennus ei merkitse, että näkisin syytä muuttaa arvioitani lainojen ajoituksesta; niissähän olen korostanut sitä, että kontaktit ovat alkaneet viimeistään jo pronssikauden puolella, joka taas loppuu n. 500 eKr., kun aiempi tutkimus sijoitti niiden alun vasta Kristuksen syntymän tienoille eli myöhäiskantasuomeen (vrt. Koivulehto 1976: 280–281, 1981b: 366–367).

¹⁹ *Kansa*-sanalle esitetty permiläinen vastine, syrj. *goz*, votj. *kuz 'pari'*, ei ole enää vaihtoehto germaaniselle etymologialle, koska voidaan esittää muitakin esimerkkejä siitä, että germ. laina on ehtinyt permiläisiin kieliin asti (Koivulehto 1981a: 207). Aiemmin (1976: 252–253) nojauduin siihen Lytkinin perustelemaan käsitykseen, että syrj.-votj. sana ei kuuluisi *kansa*-sanana yhteyteen; enää tämä premissi ei ole tarpeen.

²⁰ Tällaisia lapissa esiintymättömiä mutta silti hyvin vanhoja lainoja voi löytää yhä lisää. Sellainen on nähdäkseni mm. sm. *hylje* : *hylkeen*, Et. Pohj. *hyljes* (muissakin ims. kielissä paitsi vepsässä) < vksm. **šülkeš* < **šelkeš* < vkgerm. **selχa-s* = esiger. **selko-s* (t. ehkä alun perin ieur. *es/os*-vartalo esigem. **selkes-/selkos-*) > misl. *sel-r*, r. *säl*, mys. *selah*, anglos. *seolh 'hylje'* (IEW 901). Varhainen muutos *e > ü* on selitettävissä samanlaisiksi labiaaliumiseksi kuin tapauksissa ieur. **jeuo-* > sm.-perm. t. vksm. **jevä* > **jüvä* = sm. *jyvä*; sm.-ugr. **šerjā* (?) > **šüvä* > mksm. **hüvä* (ks. SKES s.v. *hyvä*); vksm. **tivä* > mksm. **sivä* > **süvä* 'syvä'. (Ympäristön *š* ___ t. *h* ___ voi näköjään vaikuttaa labiaaliumiksi; vrt. nykyään *selkä* > murt. *sölkä*. Vksm:n aikana, jolloin /ö/:tä ei vielä ollut, labiaaliuminen vei tietenkin /ü/:hyn. *Selkä*-sanassa taas varhiasta labiaaliumista ei ole voinut olla jo siitäkään syystä, että sen *s-* palautuu palataalistuneeseen *š*-ään.) Labiaaliuminun foneettinen arvo on ehkä voinut olla jo kaukaisen (esi)germ. originaalin /e/-foneemillakin. Lainoita on hyvin voitu saada jo esigermaanisista; hylkeenpyynti on ollut Suomen rannikolla keskeinen elinkeino vanhimmista ajoista lähtien. Ims. sanan *-es*-loppu voisi johtua siitä, että germ. sana on ollut alun perin ieur. *es/os*-vartalo, kuten jotkut muutkin eläinten nimet (sellai-

JORMA KOIVULEHTO

erittäin varhaiset germaanisiet lainat kuin lp. *luoi'kât* 'lainata; vuokrata', lp. *buoi'de* 'rasva', lp. *ruow'dâ* 'kengän pohjakappaleen reuna' (ks. Korhonen 1981: 35—36).

LÄHTEET

- BLÖNDAL, SIGFUS 1920—24: Islandsk-dansk Ordbog. Reykjavík.
DWB = Deutsches Wörterbuch, begründet von J. und W. Grimm, 1—16. Leipzig 1854—1960.
FRITZNER, JOHAN 1886—96: Ordbog over det gamle norske Sprog 1—3. Kristiania.
FUF = Finnisch-ugrische Forschungen. Helsinki.
GRANLUND, JOHN 1940: Träkärl i svepteknik. Nordiska Museets Handlingar 12. Stockholm.
HAKULINEN, LAURI 1968; 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas painos; neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki.
HELLQVIST, ELOF 1939: Svensk etymologisk ordbok 1—2. Tredje upplagan. Lund. (Uusintapainos 1966).
AF HÄLLSTRÖM, OLOF 1948: Några bronsåldersgravar i Karis. — Finskt Museum 54—55, 1947—48 s. 27—43. Helsingfors.
IEW = POKORNY, JULIUS Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern und München 1959.
ITKONEN, ERKKI 1961: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Helsinki.
ITKONEN, TERHO 1970: Etsimisen ja löytämisen alalta. — Sananjalka 12 s. 5—17. Turku.
————— 1973: Unkarin etymologiset sanakirjat. (Arvostelu sanakirjoista A magyar szókészlet finnugor elemei ja A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.) — Virittäjä 77 s. 161—172.
————— 1980: Suomen kielen kantasuomalaiset juuret. Alustus »Suomen kansan esihistorialliset juuret»-symposiumiin (Tvärminne, tammikuu 1980). Moniste.
————— 1981: Zur Geschichte der *ts*-Verbindung in den westfinnischen Dialekten. — Heutige Wege der finnischen Dialektologie, Studia Fennica 24, s. 11—28. Helsinki.
JOHANNISSON, TURE 1941: Ordet *ärende* och dess släktskapsförhållanden. — Meijerberg's Arkiv 4 s. 1—54. Göteborg.
KALIMA, JALO 1936: Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. Helsinki.
KETTUNEN, LAURI 1938: Livisches Wörterbuch. Helsinki.
KKS = Karjalan kielen sanakirja 1—. Päätoimittaja Pertti Virtaranta. Helsinki 1968—.
KOIVULEHTO, JORMA 1976: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä I—II. — Virittäjä 80 s. 33—47, 247—290.
————— 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. — Virittäjä 83 s. 267—301.
————— 1981a: *Paikan* ja *joukon* tulo kieleen. — Virittäjä 85 s. 195—213.
————— 1981b: Reflexe des germ. /ē¹/ im Finnischen und die Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 103 s. 167—203, 333—376. Tübingen.

sesta on saatu esim. sm. *kalve*: *kalpeen*, *kalpe*: *kalppeen*, *kalpi*, *kalppi* 'sonnivasikka'). Ims. asu (murt. myös *hylki*-) voidaan tietenkin periaatteessa tulkita myös johdokseksi, mukautumaksi *-es*-tyyppiin. Germ. t. esigerm. /sV-/ > vksm. (kksm.) /šV-/ on odotuksenmukainen substituutio (ks. Koivulehto 1979: 277—278). Germ.-vksm. äännesuhteet sallisivat olettaa myös lainaussuuntaa vksm. > esigerm., mutta sitä lienee silti pidettävä epätodennäköisenä.

- KOIVULEHTO, JORMA 1981c: Zur Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. — Linguistische Studien (Reihe A, Arbeitsberichte) 77, Akademie der Wissenschaften der DDR, s. 12—25. Berlin.
- 1981d: Zur Erforschung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. — Sovetskoje finno-ugrovedenije 17 s. 161—175. Tallinn.
- KORHONEN, MIKKO 1976: Suomen kantakielten kronologiaa. — Virittäjä 80 s. 3—15.
- 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Helsinki.
- LÖNNROT, ELIAS 1866—80: Suomalais-ruotsalainen sanakirja I—II. (Toinen, jäljennetty painos. Porvoo 1930.)
- MEINANDER, C. F. 1954: Die Bronzezeit in Finnland. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 54. Helsinki.
- 1969: Dämits. En essä om förromersk järnålder. — Finskt Museum 76 s. 27—69. Helsingfors.
- ODS = Ordbok over det Danske Sprog. Udgivet af det Danske Sprog- og Litteraturselskab 1—17. København 1919—1954.
- POSTI, LAURI 1953: From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. — FUF 31 s. 1—91.
- 1977: Some New Contributions to the Stock of Baltic Loanwords in Finnic Languages. — Baltistica XIII s. 263—270. Vilnius.
- RAUN, ALO — SAARESTE, ANDRUS 1965: Introduction to Estonian Linguistics. (Ural-altaische Bibliothek 12.) Wiesbaden.
- RITTER, RALF-PETER 1979: Zur urostseefinnischen sog. langen Affrikata. — E. F. Schiefer (julk.), Explanations et tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm, Münchener Universitäts-Schriften, Finn.-Ugr. Bibliothek Bd. 3, s. 295—300. München.
- ROOTH, ERIK, 1971: Studien zu drei Adjektiven aus der althochdeutschen Frühzeit. *Arundi, unmanalomi, widarzomi*. Studier utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund 1970—1971: 2. Lund.
- SAARESTE, ANDRUS 1953: Länsi-Viron sanaston suhteesta suomen kieleen. Suomi 106: 3. Helsinki.
- 1958—68: Eesti keele mõisteline sõnaraamat 1—4. Stockholm. (Index: Uppsala 1979).
- SALO, UNTO 1968: Die frührömische Zeit in Finnland. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 67. Helsinki.
- 1970: Metallikautinen asutus Kokemäenjoen suussa I: muinaisjäännökset ja muinaislöydöt. (Satakunnan Museon kannatusyhdistys.) Pori.
- SAOB = Ordbok öfver svenska språket, utgifven af Svenska Akademien, 1—. Lund 1898—.
- SCHLYTER, D. C. J. 1877: Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar. Lund.
- SKES = TOIVONEN, Y. H. — ITKONEN, ERKKI — JOKI, AULIS J. — PELTOLA, REINO Suomen kielen etymologinen sanakirja 1—6. Helsinki 1955—78.
- SMS = Suomen murteiden sanakirjan kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- STANG, CHR. S. 1966: Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen. Oslo—Bergen—Tromsø.
- SÖDERWALL, K. F. 1884—1973: Ordbok öfver svenska medeltids-språket, T. 1—2, Supplement 1—2. Lund.
- TUNKELO, E. A. 1913: Wortgeschichtliche beiträge. — FUF 13 s. 74—119.
- WESSÉN, ELIAS 1961: Kortfattad etymologisk ordbok. Våra ord, deras uttal och ursprung. Stockholm.
- WIEDEMANN, FERDINAND 1893: Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite verm. Aufl. Petersburg.
- DE VRIES, JAN 1961: Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Leiden.
- ZAITSEVA, M. — MULLONEN, M. 1972: Slovar' vepsskogo jazyka. Leningrad.

Germ. **randja-* und *(*us-*)*anhja-* im Finnischen

JORMA KOIVULEHTO (Helsinki)

1. Fi. *rasia*

Fi. *rasia* bezeichnet (ursprünglich) eine runde oder ovale Holzschachtel, -dose, deren Wand bzw. Rand aus gebogenem dünnem Brett (seltener aus Rinde) besteht. Es ist ein Wort der finnischen Westmundarten; in den Ostmundarten heisst dasselbe Gefäss *vakka* oder (dim.) *vakkanen*. *Vakka* gilt auch im Westen, bezeichnet aber im allgemeinen ein grösseres Gefäss (Scheffel) als *rasia*; z. B. heisst die Butterdose im Westen (*voi*)*rasia*, im Osten (*voi*)*vakka(nen)*. Ausserhalb des Suomi-Finnischen ist das Wort wenig verbreitet: aus dem Karelischen liegen einige Angaben vor; auch in den estnischen Mundarten der Inseln Dagö und Ösel ist es bezeugt (*rasi*).

Schachteln, Dosen mit einer Wand aus gebogenem Brett stellten einst eine technische Neuerung dar, die wenigstens in Mitteleuropa, aber wohl auch im skandinavischen Norden bereits in der Bronzezeit bekannt war. Auf jeden Fall sind Schachteln mit Rindenwand seit dieser Zeit im Norden bezeugt.

Der Ursprung des Wortes *rasia* ist bisher dunkel geblieben. Seine westliche Verbreitung und der sachgeschichtliche Hintergrund legen bereits nahe, dass es eine alte Entlehnung aus dem Germanischen ist. Die Gefässnamen sind ohnehin fast alle Entlehnungen, sofern sie nicht Ableitungen sind; als Ableitung kann *rasia* jedoch nicht erklärt werden, denn es gibt kein passendes Grundwort.

Die germanische Herkunft lässt sich denn auch ausfindig machen. Der schwedische Volkskundler John Granlund hat in einer Monographie (1940) die betreffenden Gefässe volkscundlich genau untersucht und u. a. die schwedischen Benennungen der gebogenen Wand(ung) zusammengestellt. Dieser konstruktive Bestandteil des Gefässes heisst *rände* in einem Gebiet, das Uppland, Västmanland und Västerbergslagen umfasst (Granlund 1940: 131—132). Enge Kulturbeziehungen zwischen Uppland und Westfinnland sind archäologisch seit der Stein- und Bronzezeit bezeugt. Schwed. *rände* (n.) geht lautgesetzlich auf germ. **randja-* (bzw. **randia-* nach der Sie-

versschen Regel) zurück, d. h. es ist eine mit dem Suffix germ. *-ja-* gebildete Ableitung zum Grundwort germ. **rand-* (< **rand-*) = schwed. *rand*, an. *rnnd* usw. 'Rand'. Auf germ. **randja-* geht auch an. *rend-r* 'mit Rand versehen' zurück. Von diesem germ. **randja-/randia-* leite ich fi. *rasia* her.

Wir können von der schwedischen Bedeutung 'gebogene Schachtelwand' ausgehen. Daraus kann der finnische Gebrauch für das ganze Gefäss leicht erklärt werden, wie etwa folgende Parallelfälle zeigen:

1) Der finnische Terminus technicus für 'gebogene Schachtelwand' ist heute *keri*. Mundartlich steht es aber gleichfalls für das ganze Gefäss, auch in Zusammensetzungen: *jauhokeri* 'Mehlscheffel, -kasten'. Das gilt ebenfalls für estn. *kere*.

2) Fi. *kehä* 'Kreis, Ring, Rahmen, Rumpf', auch 'Gefässwand' und (Kalevala) 'Dose, Gefäss'. Ähnlich wird estn. *keha*, *kiha* gebraucht.

Lautlich lässt sich fi. *rasia* aus germ. **randja-/randia-* in verschiedener Weise erklären, je nachdem, ob wir von einem dreisilbigen urfi. (mittelfr.) **rantia* oder von einem zweisilbigen **rantja* ausgehen. Die Wahl zwischen diesen beiden Ansätzen kann durch das germ. Original nicht entschieden werden.

1) Wenn wir von **rantia* ausgehen, erhalten wir die Entwicklung **rantia* > **rañcia* > **račia* > späturnfi. **rasia* = fi. *rasia*, d. h. wir haben die bekannte Lautentwicklung früh-/mittelfr. *ti* > späturnfi. *si*, die eine Zwischenphase *-é-* durchlaufen hat (wie von Posti 1953: 54—55 motiviert). Vor *-é-* schwand der Nasal, wie er auch in solchen Fällen geschwunden ist, wo die Affrikata ein altererbtes fiu. *-é-* war: z. B. frühurnfi. *onča* > späturnfi. **osa* = fi. *osa* 'Teil'.

2) Wenn wir von **rantja* ausgehen, erhalten wir die Entwicklung **rantja* > **ratja* > **račja/račia* > späturnfi. **rasja/rasia* = fi. *rasia*, d. h. der Nasal ist nach einem bekannten Lautgesetz vor dem gleichsilbigen Klusil geschwunden (vielleicht bereits bei der Entlehnung). Die Affrizierung und Assibilation erfolgte dann entweder vor einem noch konsonantischen *-j-* oder vor einem inzwischen vokalisiertem *-i-*. Die Vokalisierung ist spätestens in der Stellung nach spät-

urfi. -s- erfolgt (lautgesetzlich).

Die erste Alternative dürfte einfacher sein. Auf jeden Fall handelt es sich hier um ein Substitutionsmodell, wo die fremde Originalsequenz idg./germ. /-TjV/ (wo bei /T/ = *d, ð, þ, t*) heute durch fi. /-siV/ vertreten wird. Dasselbe Modell zeigt sich auch in der baltischen Entlehnung fi. *morsian* 'Braut' < balt. **martjā*- (> lit. Akk. *marčią* usw.) 'Braut'. Durch diese Substitution erklärt sich dann auch fi. *asia* 'Sache Angelegenheit, Geschäft' (s. unten).

Die idg. Originalsequenz /-TjV-/ wurde aber auch in einer anderen Weise behandelt: der fremden Verbindung /-Tj-/ (= /-Tj-/) entspricht dann die früh-/mittelurfi. geminierte mouillierte Affrikata /-čč-/ (> späturnfi. /-tts-/ = fi. *-ts-*). Dieses Substitutionsmodell habe ich schon früher erkannt; Beispiele dafür sind etwa fi. *otsa* 'Stirn' < **oñčā* < frühgerm. **anþja*-/vorgerm. **antjo* > ahd. *endi*, an. *enñ* 'Stirn' (frühurfi. /o/ für germ./vorgerm. /a/ erklärt sich durch ein anzunehmendes labialisiertes Allophon des /a/ vor Nasal) und fi. *metsä* 'Wald' < **meččā* < balt. **medja*- > lit. *mėdis* 'Baum; (dial.) 'Wald'. Offenbar handelt es sich bei diesen zwei Substitutionsmodellen um verschiedene Entlehnungsschichten, die sich aber vielleicht doch teilweise zeitlich überlappen; verschiedene Gebiete des Urfinnischen können auf die betreffende Sequenz verschieden reagiert haben. Das *otsa*-Modell erklärt sich am einfachsten durch die Annahme, dass die Verbindung /-tj-/ zur Zeit der Entlehnung noch unbekannt war. Das *rasia*-Modell lässt mehrere Interpretationen zu (auch das germ. Original kann in diesem Fall bereits dreisilbig gewesen sein). Beide Schichten sind vor der Periode des Späturfinnischen entlehnt worden, müssen also vor der Zeitenwende datiert werden. Späturfinnische Entlehnungen um die Zeitenwende haben das *-t-* bewahrt; fi. *hartia* 'Schulter', *pantio* 'Umzäunung o. dgl.' (~ germ. **hardjō*, **bandjō*).

Die Verbreitung von *rasia* legt nahe, dass die Entlehnung des Wortes in Westfinnland, an der Küste, im Bereich der dortigen skandinavisch beeinflussten Kultur geschehen ist.

2. Fi. *asia*

Fi. *asia* 'Sache, Angelegenheit, Geschäft, Auftrag, etwas, was ausgeführt oder erzählt werden soll' hat ungefähr gleichbedeutende Entsprechungen in allen ostseefinnischen

Sprachen. Es entspricht semantisch weitgehend dt. *Sache*, schwed. *sak*, unterscheidet sich aber von ihnen darin, dass es gleichzeitig 'etwas, was ausgeführt werden soll, Geschäft, Auftrag', auch 'natürliches Bedürfnis' usw. ausdrückt. Diese zentrale Gebrauchsweise entspricht also genau derjenigen von schwed. *ärende*, aschwed. *ärende*, an. *ørendi*, *erendi*, alle 'Auftrag, Geschäft, Botschaft u. dgl.'

Die Etymologie von an. *ørendi* usw. fand in der älteren Forschung keine zufriedenstellende Lösung. Erst Ture Johannisson (1941) hat sie in einer eingehenden Studie überzeugend entschlüsselt. Seine Erklärung ist nicht nur in germanistischer Hinsicht gut begründet, indem sie das nordische Wort in einen größeren germanischen Zusammenhang einordnet und auch seine Beziehung zum ungefähr gleichbedeutenden westgermanischen Wort ahd. *arunti*, as. *arundi*, ags. *ærende* klarlegt, sondern sie bewährt sich auch dadurch, dass wir damit jetzt ebenfalls das gleichbedeutende fi. *asia* etymologisieren können, das früher noch keine genügende Erklärung hatte. J. führt das nordische Wort auf urn. **uR-andia*- (J. schreibt **uRandja*-) zurück = urgerm. **uz-andja*-/*uz-andia*-. Es ist eine mit dem Präfix *uz*- versehene Ableitung von einem germ. Verb, das durch an. *inna* (< urn. **inþia*-) 'ausführen, leisten; entrichten, hersagen' vertreten wird; als Grundbedeutung der Sippe setzt J. '(eifrig) tätig sein, arbeiten' an. Die älteste germ. Form des Substantivs ist also **us-anþja*- anzugeben; die Entwicklung *-nþ-* > *-nd-* ist durch das Vernersche Gesetz bedingt.

Von diesem **us-anþja*- (natürlich auch von späterem **uz-andja*-/*uz-andia*-) lässt sich also fi. *asia* lautlich und semantisch herleiten; die lautliche Entwicklung ist eine genaue Parallele dazu, was oben bei fi. *rasia* ausgeführt wurde. Wir haben also entweder urfi. **antia* oder **antja*; aus beiden Formen können wir zu fi. *asia* kommen. Das germanische intensivierende Präfix *us-*, das nach J. auch bereits zum zunächst zugrundeliegenden Verb gehörte, wurde entweder nicht mitentlehnt — die zweisprachigen Vermittler der Entlehnung fanden es für das Finnische, das ja keine Vorsilben kennt, bedeutungslos — oder es gab vielleicht auch eine alte germanische Form ohne *us-*. Wenn die Vorsilbe mitentlehnt worden wäre, wäre eine ungelinke Form, (heute) fi. **uhasia*, entstanden.

Die betreffende germ. Wortsippe hat offenbar auch andere Spuren im Finnischen

hinterlassen. So geht wohl fi. *into* 'Eifer' mit seinen Entsprechungen im Estnischen und Livischen auf germ. **inþ-* zurück. Als nächste germ. Entsprechung kommt etwa aschwed. *inna* 'Auflage, Steuer' (zunächst < germ. **inþōn-*) in Frage; die finnische Bedeutung spiegelt somit offenbar die alte germ. Grundbedeutung wider ('Eifer; Arbeit, die Anstrengung verlangt u. dgl.'), die bei dem aschwed. Substantiv bereits verloren gegangen ist (vgl. die Etymologie Johannissons oben).

Die vorgelegten neuen Etymologien für fi. *rasia* und *asia* sind ein Beweis mehr dafür, dass die germanisch-finnischen Lehnbeziehungen bereits vor der spätfinnischen

Zeit, d. h. (spätestens) während der nordischen Bronzezeit eingesetzt haben. Wir möchten auch weiter die These aufstellen, dass diejenigen wenigen alten unabgeleiteten finnischen Wörter, die heute die Sequenz /-sia-/ -siä-/ enthalten, alle Entlehnungen sind. Solche Wörter sind fi. *haasia*, dial. *hasia* 'längliches Trockengestell für Heu' und das bereits erwähnte fi. *morsian* 'Braut'; die zwei übrigen unzerlegbaren Wörter mit dieser Sequenz, fi. *hosia* 'Winterschachtelhalm' und fi. *näsiä/nasia* 'Seidelbast', wären danach ebenfalls alte Entlehnungen (oder aber dann Ableitungen). Die Behandlung dieser Pflanzennamen soll jedoch in einem anderen Zusammenhang erfolgen.